

JAN JAKUB ŠALOMOUN

Z BABYLONU DO SILICON VALLEY

ŠTĚPS A

GALÉN

JAN JAKUB ŠALOMOUN

Z BABYLONU DO SILICON VALLEY

← ŠTĚPĚ A

GALÉN

Všechna práva vyhrazena.

Tato publikace ani žádná její část nesmějí být reprodukovány, uchovávány v rešeršním systému nebo přenášeny jakýmkoli způsobem (včetně mechanického, elektronického, fotografického či jiného záznamu) bez předchozího souhlasu nakladatelství.

© Jan Jakub Šalomoun, 2023

© Galén, 2023

978-80-7492-676-1 PDF

PŘEDMLUVA

„Dopamin, za všechno může dopamin!“ Tuto větu, naléhavě pronesenou ženským hlasem, jsem jednou navečer zaslechl při cestě domů pražskou tramvají. Já vím, nemá se to, ale přesto jsem zbystril sluch, abych se dozvěděl, o čem je řeč, a nenápadně se pootočil, abych si lépe prohlédl aktérky rozhovoru. Byly jimi dvě dámy středního věku. Jedna hovořila, druhá souhlasně pokyvovala hlavou. „Marie je prostě sama, tak pořád čumí do mobilu a píše tam ty svoje nesmysly. Čím větší blbost, tím víc lajků, tím více dopaminu. Je to prostě normální fetování, nic jiného.“ Hovořící dáma na chvilku přerušila hovor, z kabelky vytáhla lahvičku s vodou a začala odšroubovávat uzávěr. Druhá pauzy využila a zamýšleně prohodila: „Moje recepty mají více lajků než její a nemusím přitom psát nesmysly o tom, že na nás sypou z letadel prášek, abychom byli neplodní. Proč nepíše raději také něco normálního?“ Druhá paní už uložila lahvičku zpět do kabelky, nadechla se a spustila: „Protože ty něco umíš, ona nic, tak si musí vymýšlet blbosti. Prostě všichni potřebujeme dopamin, rozumíš? A vidělas, že ona už se nedokáže bavit ani na srazu? Nikdo ty její řeči nechce poslouchat. Tak si ho prostě musí doplňovat mezi svýma na Facebooku. Já například...“

Co například, se už nedozvím. Její slova zanikla na schůdcích tramvaje, která právě zastavila na Národní třídě. Mou hlavu však dámy jen tak neopustily a po zbytek cesty jsem přemýšlel. Očividných nesmyslů, které začínají okupovat informační prostor, je určitě nebývalé množství. Mnoho z nás se s těmito tzv. alternativními názory opakovaně setkává v prostředí sociálních sítí, starší generace si je vyměňuje v řetězových e-mailech. Ale proč jim věříme?

Možná by dámy nakonec prostor mé hlavy přece jenom opustily, ale ony se začaly díť se světem divné věci. Lidé začali podpalovat betonové sloupy, aby je geneticky nemodifikovalo 5G

záření z vysílačů na nich umístěných, začali si přilepovat lžičky na ramena, aby detekovali čipy ve vakcínách, a zdálo se, že ilumináti placení Georgem Sorošem začali definitivně přebírat vládu nad světem.

Otázka „proč“ na mne začala doléhat silou existenciálního tlaku, a tak jsem se vydal na dobrodružnou cestu poznávání mechanismů a příčin, které stojí za tím, že se pomalu vracíme zpět do dob, kdy kulatost Země nebyla věcí faktu, ale pouhého menšinového názoru. Bohužel musím laskavého čtenáře hned na začátku zklamat. Nemůže za všechno dopamin, i když jsem na něj samozřejmě při své pouti také narazil. Výsledkem mé cesty není ani žádné jiné jednoduché vysvětlení a tím pádem ani žádný jednoduchý návod na to, jak by šlo současnou situaci řešit. Bez snahy o poznání a pochopení komplexity celé problematiky je však hledání východisek beznadějně zcela. Tato kniha si klade za cíl zmapovat to podstatné, co již nyní víme o procesech, které se na současné sociálně-technologické komunikační realitě podílejí, k čemuž nám pomohou názory a výzkumy odborníků v jednotlivých oborech, a následně setřídít jednotlivé dílky puzzle do alespoň náznaků smysluplného obrazu. Hned zkraje nezastírám, že výsledná mapa nebude úplná, a možná že některé dílky obrazu zůstanou zcela osamoceně pohozeny někde uprostřed oceánů. Ve výsledné mapě by se však již měly rozeznatelně rýsovat základní orientační body, hlavní cesty, velká města – no prostě od babylonské mapy světa bychom se mohli dostat alespoň na úroveň mapových podkladů kartografie z konce 16. století.

Protože budou jednotlivé díly mapy tvořeny věděním z velké množiny oblastí lidského bádání, bude do rolí hlavních kartografů uvedeno množství odborníků, průvodců, kteří jsou specialisty na vybraná území, jež v knize navštívíme. Některá nám vykreslí poměrně podrobně, u některých se budeme muset smířit s konstatováním: Hic sunt leones.

ÚVOD

„Jsou-li emoce emancipující, proč by nemohly evokovat své vlastní verze reality? Je-li myšlenka objektivita zdiskreditovaná, pak logicky mizí i východiska, z nichž lze proti nim argumentovat.“

Ferraris 2014⁽¹¹⁰⁾

Realita nynějšího světa činí ze současnosti možná nejhůře uchopitelné období v dějinách lidské existence. Třeba jím jednou nebude v očích historiků, ale v očích současného člověka tomu tak velmi pravděpodobně bude. Lidská historie je samozřejmě plná otazníků a i na události, které jsou popsány v kapitolách dějepisu, se lze dívat různou optikou a různě je interpretovat. Nicméně oproti současnosti je zde jeden nepopíratelný fakt, který přítomnost činí na ose dějinných událostí výjimečnou. Ještě nikdy v historii nedisponoval běžný člověk takovým množstvím informací jako dnes. A informace jsou základním stavebním materiálem, ze kterého si každý člověk skládá obrázek reality, která ho obklopuje.

Ještě v nedávné minulosti se obecně předpokládalo, že jednou z hlavních překážek k vytvoření komplexního a pravdě co nejvíce blížícího se obrazu světa kolem nás je nedostatek informací a s tím související omezené možnosti jejich šíření a sdílení. Když v roce 1969 agentura ARPA (později DARPA; Defense Advance Research Projects Agency), patřící pod tehdejší ministerstvo obrany USA, propojila počítače mezi Utažskou univerzitou, Stanfordovou univerzitou a Kalifornskou univerzitou v Los Angeles a v Santa Barbaře a pomocí paketového přenosu vyslala první zprávu na vzdálený počítač, začaly pomalu tikat zrychlené hodiny našeho současného světa. Paketový systém (packet switching) rozdělil dlouhou informaci do malých clusterů. Ty bylo následně možné rychle elektronicky přenášet po

telefonických linkách. Tento způsob přenášení informací se stal základem i pro fungování sítě internet, jak ji známe dnes.

O půl století později víme, že nedostatek informací rozhodně není hlavní překážkou toho, jak vnímat dění a události kolem nás nějakým společným způsobem, jenž by vytvářel co nejobjektivnější, soudržný obraz společně sdílené reality. Naopak, zdá se, že od určitého množství informací se děje pravý opak a vznikají obrazy realit, které k sobě mohou být nejen v rozdílném, ale až antagonistickém vztahu. Neveselou analogií k současnému informačnímu zmatku je onen paketový přenos. Jednotlivé části informace se totiž musí vždy na straně recipienta spojit do původní zprávy. Ve světě internetu má toto na starosti transportní vrstva přenosového protokolu. Jednotlivé části zpráv totiž nemusejí dorazit k recipientovi ani v původním pořadí a ani všechny. Svět počítačů si s rekonstrukcí zprávy složené z tisíců útržků do původního stavu informace poradil. Náš lidský svět ještě ne, a tak současná doba hledá způsob, který by zabránil variovat tyto útržky do zcela nových sdělení, aby se původní informace po cestě neproměnila v misinformaci či záměrným zásahem v dezinformaci. Stejně tak, jako je tomu v elektronickém světě, je nutné nejdříve porozumět celému složitému mechanismu a nesčetným faktorům, které způsob vytváření, přenos a následnou rekonstrukci informace ovlivňují. Prvním faktorem je samotné prostředí, ve kterém informace vznikají a šíří se. Ve světě digitálním jsou to například fyzikální vlastnosti jednotlivých materiálů, na které se informace ukládají, topologie sítí, kterými jsou informace distribuovány atd. V našem lidském světě je tímto prostředím samotná sociálně-komunikační realita a její základní stavební kámen – jazyk.

1. EPISTEMICKÁ KRIZE

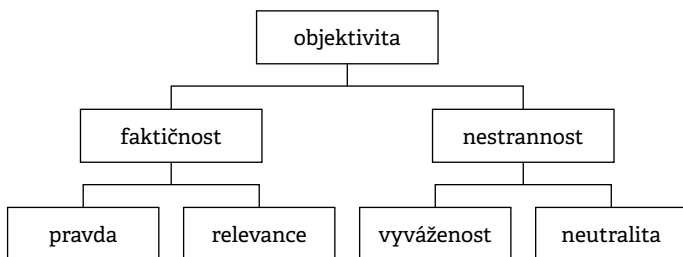
„Protože neexistují pravdy, které bychom mohli vlastnit bez boje, a protože veškeré vědění musí nacházet své místo v konfiguraci hegemonických a opozičních sil, zdají se prostředky ustavování vědění důležitější než vědění samo.“

Peter Sloterdijk

Sedmnácté a osmnácté století v kontra reakci k barokní religiozitě začalo rozvíjet ideje renesančních myslitelů, jejichž myšlenkové zázemí čerpalo až z antiky. V souvislosti s tématem této kapitoly to byly zvláště myšlenky Francise Bacona, vizionářského filozofa, který již koncem šestnáctého století nabádal své kolegy, aby místo vymýšlení dalších komentářů k Aristotelovi raději prováděli experimenty a své závěry opírali o pozorování. ^(9, s. 93, 138) Tento dějinný trend následně přinesl do euroatlantické civilizace obecně přijatou tezi o tom, že realitu společně sdíleného prostoru, tedy toho, co lidé mohou cítit, vnímat a prožívat, je možné poznávat na základě empirie a že tento způsob poznávání je pro lidstvo přínosný. Již v roce 1690 anglický filozof John Locke kritizuje ve své *Eseji o lidském rozumu* myšlenky novoplatonismu, konkrétně tezi vrozených idejí, které disponují interpersonální platností a mají tvořit základ poznání. Locke naopak mluví o poznání reálné existence, které je objektivní, založené na smyslovém pozorování a rozumu, a společně s dalšími mysliteli tak začíná vytvářet společně sdílený epistemický systém, ve kterém jsou **fakta považována za něco, co je objektivně ověřitelné a nezávislé na subjektivitě pozorovatele.** ^(78, s. 5–11)

Tento epistemický systém prochází v posledních letech zatím nejvýznamnější krizí. Peter Pomerantsev ve své knize *Tohle není propaganda: Válka proti realitě* říká, že ještě za studené války to vypadalo, že pravda podložená objektivními fakty každého osvobodí. Fakta vzbuzovala u všech nedemokratických vůdců

a diktátorů hrůzu. Proto proti nim bojovali. Zakazovali informační zdroje, rušili západní vysílání atd. Pomerantsev následně tvrdí, že se však od té doby něco zásadního změnilo. V dobách studené války existovaly v jednotlivých zemích západního, demokratického bloku poměrně homogenní informační autority, z nichž se minimálně ti hlavní, velcí hráči zabývající se zpravodajstvím, jako například britská BBC, snažili o maximální vyváženost, nestrannost a objektivitu. Jistě i tenkrát byla přítomna určitá míra propagandy a nestrannost byl i tehdy ošemetný pojem. Přesto existoval nějaký základní obecně přijímaný konsensus, který tvořil uchopitelnou a soudržnou informační koncepci, ze které se odvíjelo obecné chápání pojmů jako **pravda, lež, objektivita, svoboda** – tedy základní orientační body ve vnímání reality. O propagandě v tehdejší zpravodajství bylo obecně předpokládáno, že hájí širší, společné zájmy.^(110, s. 131–133) Tato etapa byla v kontextu dějin hlavně anglosaské žurnalistiky ovlivněna myšlenkovým směrem, který se opíral o ideu etického, sociálně odpovědného přístupu tisku a médií. Ta předpokládá, že média jsou ve vztahu ke společnosti v pozici závazku. Požadavek objektivit v žurnalistice byl výsledkem několika historických trendů, které se utvářely již v 19. století. Byly to trendy filozofické, technologické a ekonomické. Filozofický vycházel z pozitivismu, který předpokládal, že skutečnost lze popsat objektivně. Technologický trend byl postaven na předpokladu, že realitu lze zachytit a popsat pomocí fotografie, a ekonomický trend byl „jen“ výslednicí prvních dvou, protože objektivita se stala žádaným vedlejším produktem, který zvedl cenu zpravodajských obsahů. „Od té doby se novináři pravidelně odvolávali na kritérium objektivit při zpracování faktů o společenské realitě. Objektivita se stala jádrem společenské odpovědnosti tisku a zpravodajských médií, což se promítlo do většiny forem žurnalistiky.“^(96, s. 130–132) Jak ukazuje graf konceptu objektivit zpravodajství Jörgena Westerståhla, objektivita v žurnalistice je svázána s dvěma základními principy: s **faktičností** a **nestranností**, kde každý z nich stojí na dvou pilířích.

Obr. 1. Objektivita ve zpravodajství podle Jörgena Westerståhla. Podle^(96, s. 133)

Faktičnost na pravdě a relevanci a **nestrannost** na vyváženosti a neutralitě.^(96, s. 133)

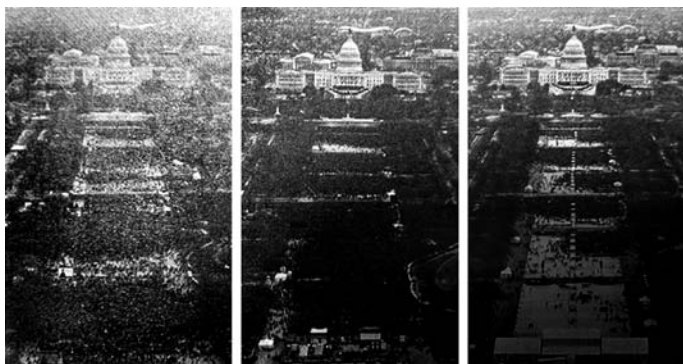
Již od šedesátých let dvacátého století se i v anglosaském světě začal koncept objektivní žurnalistiky vážně ohýbat,^(96, s. 135) stále však platily a fungovaly zásadní principy redakční žurnalistiky. V redakčních směrnicích a etických kodexech mnoha tradičních mediálních domů demokratického světa zůstávají požadavky na dodržování principů **objektivity**, **nestrannosti** a **faktičnosti**, včetně zřetelného oddělování zpravodajství od publicistiky, dodnes. Na celkové mediální mapě dnešního světa se zmíněné soudržné žurnalistické koncepcie rozptýlily na nesčetné množství vzájemně nesourodých a mnohdy až antagonistických dílčích koncepcí. Příčin, proč se tak stalo, je mnoho a ty nejdůležitější se bude snažit, krom jiného, popsat tato kniha. Jednou z nich je relativizace obsahové náplně některých zásadních pojmů, mezi které patří i pojem **fakta**.

Zde je nutné se pozastavit, abychom nepodlehli iluzi o jakém si zlatém věku pravdy, který se nyní vytrácí. Václav Moravec zmiňuje v tomto kontextu filozofa práva a sociologa Jiřího Příbáně, který k tomu říká, že mýtus o době, v níž „byla pravda hlavním kritériem politiky, žurnalistiky či veřejné diskuse a lidé se k sobě chovali poctivě, jejich myšlenky a činy byly autentické“, je zcela mylný a že by se jednalo pouze o „idealizaci předchozích

věků, pokud bychom tvrdili, že v nich alternativní pravdy, přiléhání či pohodlí názorových bublin neexistovaly. Existovaly! Představu o politickém věku pravdy, který zkažená přítomnost utopila v minulosti, označuje Pribáň za vážné intelektuální i morální selhání.^{“(96, s. 37–38)”} Také Peter Pomerantsev ve zmiňované knize dodává, že i v dobách studené války politici lhali, ale zásadní změna spočívá v tom, že dnes je jim to jedno. **Fakta** je již neděsí, protože se je podařilo prohlásit za **názory**, které mohou být různé. A nejen to, i prokazatelná lež, kterou následně „přiznají“, je postavena na roveň sdělení jakékoliv jiné informace. Pomerantsev tento posun následně komentuje příkladem: „Vladimir Putin vystoupil v mezinárodní televizi, když jeho armáda obsazovala Krym, a pateticky prohlásil, že na Krymu žádní ruští vojáci nejsou, ačkoli všichni věděli, že tam jsou, a později stejně náhodně připustil, že tam byli. Nelhal ani tak ve smyslu, že by se snažil nahradit realitu nějakou jinou realitou, spíš tím říkal, že na faktech nezáleží.“^{“(110, s. 131)”}

V USA tento přístup v současnosti nejviditelněji reprezentuje Donald Trump. V knize *The Constitution of Knowledge: A Defense of Truth* píše její autor Jonathan Rauch o Trumpově reakci na zjištění, které učinili v roce 2018 novináři, když našli v Trumpově proslovu skoro 100 lží či nepřesností. Trump následně redaktorovi CBS řekl: „Víte, proč to dělám? Dělám to proto, abych vás všechny zdiskreditoval a ponížil, takže když o mně budete psát negativní články, nikdo vám nebude věřit.“^{“(117, s. 17)”}

S postavou bývalého amerického prezidenta se pojí i jeden z neologismů, který je s pojmem fakt pevně svázaný. Trump tvrdil, že na jeho inauguraci v roce 2017 byla historicky největší návštěva před budovou Kapitolu. Existují však fotografie, které jeho tvrzení beze sporu vyvracejí. V rozhovoru televizní stanice NBC *Meet the Press* argumentovala Trumpova poradkyně Kellyanne Conwayová na námitku moderátora Chucka Todda o lži výrazem – **alternativní fakta**. Todd na to řekl: „Alternativní fakta nejsou fakta, to je lež.“ Conwayová mu odvětila: „Vy říkáte, že je to lež, ale on (tiskový mluvčí Trumpa) poskytl alternativní fakta.“^{“(99)”}

Obr. 2. Zleva. Inaugurace Baracka Obamy (2009, 2013), inaugurace Donalda Trumpa (2017). Podle^(96, s. 39)

Jak bylo řečeno, i v minulosti byly pojmy nestrannost a objektivita at vředomě, ři nevředomě diskreditovány, mnohokráte zpochybňovány a účelově manipulovány. Avšak v ře redakční řurnalistiky (tj. do konce 20. století), alespoň ve velkých zpravodajských domech demokratické řásti svřeta, byly minimálně jakousi ideou, ke které je nutné směřovat a znovu a znovu její významové náplně hledat. Lze říci, že cílem nebylo dosažení ideálu **objektivita** a **nestrannosti**, ale neustálé přibliřování se k nim. I tak se samozřejmě stávalo, že mediální výstupy, jejichž vznik byl podřizen nastaveným pravidlům, byly napadány pro jednostrannost a nevyváženosť, což je legitimní součást společenské a politické diskuse. Nyní však dochází k tomu, že stejně tak, jak bylo naznačeno u pojmu fakt, je napadána samotná obsahová náplň těchto pojmů. „V Rusku tvrdí vedení a hvězdy médií kontrolovaných Kremlem, že objektivita je mýtus, který se nabízí a vnucuje.“⁽¹⁵³⁾ Tento útok na podstatu významového obsahu pojmů nestrannosti a objektivita samozřejmě není záležitostí pouze Ruska. Když byl Sean Hannity, moderátor hlavní zpravodajské relace Fox News, v roce 2017 kritizován za nevyváženosť a nekritičnosť při hájení tehdejšího prezidenta Donalda Trumpa, označil sám sebe za řestného, protože se netají tím, že

je zaujatý, protože předstírání objektivit je stejně vždy subjektivní.^(110, s. 134) Tento cynický postoj k objektivitě naplno vynikl při výpovědi majitele této stanice Roberta Murdocha v únoru 2023, kdy pod přísahou před americkým Senátem vypovídal, že moderátoři, včetně zmíněného Hannityho, záměrně šířili ve vysílání hoaxy (tedy moc dobře věděli, že jde o lži) o ukradených amerických volbách. To vše jen za jediným účelem. „Není to červené, nebo modré, je to zelené,“ řekl přímo Murdoch. Šlo pouze o peníze a Fox News potřebovala zachovat sledovanost.⁽³⁰⁾

Hloubku tohoto problému zcela vystihuje citát z úvodu této knihy: „Jsou-li emoce emancipující, proč by nemohly evokovat své vlastní verze reality? Je-li myšlenka objektivit zdiskreditovaná, pak logicky mizí i východiska, z nichž lze proti nim argumentovat.“⁽¹¹⁰⁾

Možná úplně nejlépe podstatu současné krize vyjadřuje ve své knize *Čas pléthokracie* Václav Bělohradský, který říká: „... věk sociálních sítí přinesl nadvládu subjektivit, která před interpretací svých reálných východisek úspěšně uniká; v zasítované mediasféře zaniká umění dialogu, které nám dává možnost dozvědět se i to, co vědět nechceme. Moc argumentace, empatická otevřenost vůči zkušenostem druhých a úcta k fakticitě světa je ve věku sociálních sítí beznadějně oslabena.“^(18, s. 40) Autor v tomto kontextu hovoří o neorealitě, přinášející nadprodukcii informací, které ve skutečnosti nenesou žádný obsah, ale jejich objem a rychlost vyvolávají „dramatický deficit reality“.^(18, s. 60)

Pro úplnost je třeba přiznat, že ochrana současného paradigmatu má i svou stinnou stránku a pro určitou část populace může být vnímána jako ztráta svobody, cenzura atd. Hugo Mercier a Dan Sperber, kognitivní vědci a autoři knihy *Záhada rozumu*, k této problematice uvádějí: „Epistemická ostrážitost, jakkoliv je třeba prospěšná, nebo dokonce nezbytná, vytváří překážku v proudu informací. Z hlediska příjemců informací jsou výhody správně vyladěné epistemické ostrážitosti přesto větší než její náklady.“^(88, s. 212)

2. JAZYK BABYLONU

Empirické uvažování o prožívané realitě je jen jedním ze způsobů, jak o realitě uvažovat. Je možné o ní uvažovat skrze zcela odlišná paradigmatata, například mytologicky, religiózně nebo umělecky. Všechny tyto způsoby mají jedno společné: v okamžiku, kdy je třeba sdílet nějaké dílčí zákonitosti uvnitř těchto paradigmat, je třeba užít jazyk. Ferdinand de Saussure ve svých přednáškách, které vyšly po jeho smrti v roce 1916 ve svazku *Kurs obecné lingvistiky*, popsal funkce jazyka jako kódovacího systému, v němž jednotlivá písmena, slova a znaky plní ve vztahu k pojmům funkci označující. Jazyk je tedy symbolická abstrakce skutečnosti, kde mezi označujícím (jazyk) a označovaným (mentální reprezentace reálného předmětu, děje atd.) existuje vztah, který je zcela arbitrární. Je tedy pouze věcí domluvy, že pokud česky mluvící člověk uslyší zvuk slova židle, vybaví si nábytek určený k sezení. Slovo, věta ani kompletní promluva nikdy (v různé míře) není nositelem kompletního, pevně ohraničeného významu, a to z několika důvodů. Roland Barthes (1915–1980), francouzský sémiotik, například poukazuje na to, že slova mají nejen denotační, ale i konotační významy. Denotační význam je doslovný. **Růže** je označení konkrétní rostliny. Konotační význam je spjatý s emocemi a asociacemi konkrétních lidí. **Růže** tak může nabývat mnoha symbolických významů – krása, zranění, láska.

Každá promluva také obsahuje tzv. **presupozice**, přesněji – **pragmatické presupozice**. Zjednodušeně lze říci, že pragmatické presupozice představují to, co nebylo ve sdělení explicitně vyjádřeno. O definici tohoto pojmu se významně zasloužil americký filozof a univerzitní profesor Robert Culp Stalnaker. Stalnaker odlišuje presupozice sémantické a pragmatické a vysvětluje, že pragmatické presupozice je třeba chápat jako komplexy takových interakčních podmínek, jež jsou dostačující a nutné

k úspěšnému uskutečnění komunikačních potřeb, cílů či záměrů autora sdělení.^(131, s. 471–472) Presupozice jsou v běžné mluvě zastoupeny ve velké míře. Na často užívaném příkladu promluvy – mému kamarádovi ukradli auto – lze demonstrovat, jak i v takto krátké promluvě mohou být presupozice zdrojem nesprávné interpretace tohoto sdělení. Sdělení tak například obsahuje nevyjádřený předpoklad, že autor promluvy má minimálně jednoho kamaráda, a také to, že měl auto. V první presupozici asi k chybě při reinterpetaci není možné dojít, ale v druhé už ano. Kamarád auto vlastnit nemusel, mohlo být např. služební. I sémantické presupozice mohou představovat problém při interpretaci sdělení. Představme si, že zaslechneme sousedku, jak říká na chodbě svému synovi: „Zase jdeš pozdě!“ Sémantická presupozice, vyjádřená slovem zase, v tomto případě říká, že to není poprvé. Chodí však pozdě opakovaně, nebo třeba nikdy pozdě nechodí, ale zrovna tento den se mu to povedlo již podruhé? Uvedené presupozice v příkladech nejsou samozřejmě jediné, které je v nich možné nalézt.

Vrat se však ještě k Barthesovi. Ten ve své knize *Mytologie* popisuje další způsob multiplikace významů pomocí mýtu. S pojmem mýtu pracuje Barthes jinak, než je tradičně chápán. Popisuje ho jako jakousi formu, jež je tvořená příběhy, kterými se konkrétní společnost snaží pochopit, nebo spíše uchopit specifické aspekty prožívané skutečnosti a toto chápání konceptualizovat. Technicky se vlastně jedná o řetězce pojmů spojených do jedné formy, skrze kterou následně dochází k interpretaci pojmů jednotlivých. Uveďme si příklad včetně proměny **mýtu** v čase a společnosti. Pro demonstraci zvolím pojem **mateřství**. V moderní, bohaté západní společnosti budou řetězícími se pojmy pro **mateřství** slova jako – radost, dar, kreativita, seberealizace, láska, naplnění. Žena v sedmdesátých letech minulého století v socialistickém Československu byla postavena před zcela jiný mýtus. Určitě v něm více figurovaly pojmy jako – zodpovědnost, řád, pravidla, sebezapření. V rovníkové Africe, na Blízkém východě a v dalších odlišných kulturách by podoby tohoto

mýtu byly zcela odlišné od toho našeho bez ohledu na letopočet. Tyto mýty jsou tedy kulturně a sociálně podmíněné, a jak říká Barthes, mají svůj mechanismus vzniku, který lze nazvat ideologický. **Mýty** také naturalizují historii, čímž legitimizují výklad historických **faktů**, a vytvářejí tak zdání přirozenosti. Barthes v knize vykresluje tyto mýty jako produkt sociální třídy, jež dosáhla v určité době dominantního postavení, a jejich účelem je tak legitimizace této dominance.⁽¹²⁾ Tento svůj sociální a politický – tedy ideologický základ následně mýty zastírají, a tak jejich úlohu myšlenkových stereotypů, skrze které dochází k dekodování významu různých sdělení, si většinou lidé neuvědomují, protože proces dekodování probíhá na nevědomé úrovni.

Z předchozí letmé exkurze vyplývá, že jakákoliv promluva (je jedno jestli ve fonetické, nebo písemné podobě) je v prvé řadě řečový akt. Z tohoto aktu je následně rekonstruován význam. UVědomění si této skutečnosti má dalekosáhlé důsledky.

Jedním z těchto důsledků je zjištění, že k dekodování významu jakékoliv promluvy je nutné znát širší **kontext**. Bez kontextu není možné žádné promluvě plně porozumět, a to i přes to, že syntakticky i sémanticky dává smysl. Tímto kontextem se však nestává pouze širší popis situace – jevu, který se promluva snaží uchopit, ale i **kontext společenský, kulturní, dobový, ideologický**. I při znalosti kontextu bude vždy docházet k určitému šumu, který bude při dekodování významu vznikat při jeho rekonstrukci recipientem.

Vezmou-li se výše uvedené skutečnosti do důsledků, můžeme začít pochybovat o tom, jestli jsou slova, věty a širší větné celky nositeli vůbec nějakého jasně uchopitelného významu. Britský filozof John Langshaw Austin, zabývající se filozofií jazyka, k tomu v jedné ze svých přednášek shrnutých v knize *Jak udělat něco slovy* říká: „... od několika let si stále zřejměji uvědomujeme, že důležitou roli hraje situace vypovídání a že užívaná slova je třeba do určité míry ‚vysvětlovat‘ i ‚kontextem‘, do něhož se mají v jazykové komunikaci vřadit anebo v němž byla skutečně

vyslovena. Avšak pořád ještě máme příliš silný sklon podávat takové vysvětlení jakožto vysvětlení ‚významů slov‘.“(7. s. 106)

Situace začne být ještě komplikovanější, pokud si uvědomíme, že funkce jazyka není pouze deskriptivní. Austin k tomu v úvodu k přednášce *Performativ a konstativy* říká: „Filozofové příliš dlouho předpokládali, že úlohou tvrzení (statements) může být pouze ‚popisovat‘ určitý stav věcí nebo ‚konstatovat určitou skutečnost‘, a to musí činit buď pravdivě, nebo nepravdivě. Grammatikové však pravidelně zdůrazňovali, že ne všechny ‚věty‘ jsou tvrzení (tj. nepoužívají se k formulování nějakého tvrzení): tradičně existují vedle tvrzení (ve smyslu gramatiků) také otázky, zvolání a věty vyjadřující příkazy nebo přání či připouštění.“(7. s. 19)

Austin se odkazuje na pojem deskriptivní iluze, kterým je tento jazykový omyl popisován. Sám se však pojímá deskriptivní, deskripce vyhýbá. Činí tak z důvodu, že ne všechna tvrzení klasifikovatelná jako pravdivá, či nepravdivá jsou popisem, ale vždy jsou konstatováním. Proto pro výpovědi, které lze klasifikovat jako pravdivé, či nepravdivé, užívá pojmu **konstativ**. Naproti nim staví výpovědi, které takto klasifikovat nelze. Ty nazývá **performativy**. Jako příklad performativu lze použít třeba povolání kněze při křtu nebo při svatebních slibech. Pokud ženich odřikává svatební slib například v této podobě: „Já, (jméno), беру si tebe, (jméno), za svou ženu, abys byla matkou mých dětí, abys v mém srdci byla mi společnicí, aby ses smála se mnou v radosti, abys se mnou smutnila v zármutku, abys se mnou rostla v lásce, abychom společně jako rodina pomáhali i druhým, pokud oba naživu budeme,“ jedná se o ryze performativní výpověď. Ženich v tu chvíli nepopisuje, co dělá, ale tím, že to říká, to dělá. V případě slibu tohoto typu je zde dokonce specifikovaná podmínka záměru, s jakým to činí. Austin říká, že tento performativní akt nemůže být pravdivý nebo nepravdivý. Může být neupřímný, ale ne nepravdivý. Protože vykonání něčeho nelze pravdivostí a nepravdivostí klasifikovat.

Austin jde následně mnohem dále a poukazuje na to, že i zdánlivě obyčejný deskriptivní výrok je vždy jistou částí

i performativní výpovědí, tj. svým způsobem znovu vytváří skutečnost, ovlivněnou tím, kdo ji popisuje. Jazyk se tak stává nikoliv pouze symbolickým pointerem (v programování tento výraz označuje tzv. vzdálený ukazatel, který obsahuje identifikaci určité části v paměti) na vybrané úseky reality, které jsou za ním, ale přímo jejich součástí. Přijmeme-li tuto tezi, můžeme se oprávněně ptát, není-li tím náhodou relativita pravdivosti a nepravdivosti jakéhokoliv pokusu o popis reality pomocí jazyka zcela potvrzena.

Austin nezůstal ve svých závěrech nenásledován. John Searle, americký filozof a Austinův žák, jenž rozvinul jeho myšlenky, předkládá následující strukturální schéma principů zmíněných výše: „Určité zvuky jsou platné jako slova, některá z těchto slov mohou být platná jako slib a některé z těchto slibů mohou být platné například jako uzavření manželství.“^(122, s. 129)

Teze **jazyka jako činu**, nikoliv pouhé promluvy není jen teoretickým problémem. Naopak, týká se velmi reálně problematiky současných společenských jevů, označovaných například jako woke people nebo cancel culture. Petr Koubský ve své eseji pro Deník N popisuje, jak tato kultura, navazující jazykově na frankfurtskou školu, klade jednak důraz na použití a skryté významy jazyka, v němž vidí jeden z hlavních represivních nástrojů, a následně také vnímá některé jazykové projevy jako čin. V eseji se přímo píše: „... (pro tuto kulturu) není slovo jen slovem. Jeho skutečný význam je skryt jím samým. Slovo je zaklínadlem, které má svůj vlastní přímý účinek, a některá zaklínadla jsou tak škodlivá, že je nelze připustit.“⁽⁷⁰⁾ Dotkneme se této problematiky ještě v části knihy, která se věnuje sociálním faktorům.

Účelem předchozí části nemá být hloubková reflexe filozofických a lingvistických otázek. Má pouze ambice poukázat na fakt, že samotný základ jakéhokoliv sdělení, tj. jazyk, neposkytuje empirickému způsobu nazírání na realitu tak pevnou oporu, jak by si mnozí přáli, když potřebují jednoznačně podpořit nebo vyvrátit nějaké tvrzení, a že je třeba mít tuto skutečnost na zřeteli jak při snaze o klasifikaci jakéhokoliv sdělení, tak i při

vlastní argumentaci. Vědomí těchto skutečností by nemělo být prvkem, který relativizuje obsahy sdělení, ale může být jakýmsi supervizorem při formulování závěrů a dozorcem, který dohlíží, aby se z pojmu pravda nevytvořil pouze další mocenský fetiš.

3. I NEDOSTAVĚNÁ BABYLONSKÁ VĚŽ JE SLOŽENA Z PEVNÝCH KAMENŮ

„Chceš-li se mnou konverzovat, přesně vysvětlí pojmy.“

Voltaire

Některých z popsaných atributů jazyka, které mohou být nazírány jako nejednoznačnost nebo tekutost, je často v dnešních dnech zneužíváno k relativizaci základních kamenů současného epistemického systému. I přes tento babylonský příběh se lze dovolávat nějakých záchytných bodů při nutném rozlišování (jež může zůstat na svých hranicích rozostřené), které umožní oddělit například lhaní (případně tvrzení nepravdivých skutečností) od pravdivosti. Austin trefně prohlašuje, že základním atributem lhaní je **neupřímnost** ^(7, s. 55) tj. vědomí toho, že je něco řečeno záměrně nepravdivě nebo jsou zamlčené důležité souvislosti, které by zásadním způsobem změnily smysl prohlášení, nebo má nositel prohlášení úmysl nedostát svému prohlášení atd. Tato neupřímnost je také hlavním rozlišovacím znakem mezi lhaním a tvrzením nepravdivé skutečnosti (tedy mezi dezinformací a misinformací). Pro pravdivost bude hledání vymezení pomocí nějakého podobného atributu složité, ne-li nemožné. Ostatně Austin je velmi kritický k filozofické urputnosti k dosahování pravdy. Pro účely této knihy je vhodné o obsahové náplni pojmu pravda uvažovat jako o dynamickém, nekonečně rozmanitém proudu souvislostí tvořících realitu našeho bytí, kde pravda není nějakým finálním postulátem, a tudíž nemůže být nikdy poznána ve své metafyzické úplnosti, ale může a měla by být neustále znovupoznávána. Pro **pravdivost** pak bude třeba stanovit kritéria, kterými je možné rozlišit pravdivé výroky od těch nepravdivých. Pro stanovení těchto kritérií se obrátím k postupu, jenž je využíván čistě exaktními disciplínami –